

Araştırma Makalesi/Research Article

SÖZLÜ EDEBİYATTA VE ESKİ TÜRK DİPLOMASİSİNDE KÂTİP

Clerk in Oral Literature and Old Turkish Diplomacy

Dr. Eda TANYILDIZI

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-
Kazak Üniversitesi

MEB

edatanyildizi23@gmail.com

Türkistan/KAZAKISTAN

ORCID

Geliş Tarihi / Received Date: 09.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.08.2025

Yayın Tarihi / Published Date: 25.10.2025

Atf/Citation

Tanyıldızı, Eda. "Sözlü Edebiyat ve Eski Türk Diplomasinde Kâtip". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 11/23 (Güz 2025), 471-493.

10.28981/hikmet.1636168

Hakem Değerlendirmesi:

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kör Hakem

Çıkar Çatışması:

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek:

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Benzerlik Taraması:

Bu makale turnitin programında taranmıştır.

Etik beyan:

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Lisans:

CC BY-NC 4.0

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etikine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

ÖZ

İnsanoğlunun iç dünyasında var olan unsurlar sadece halk anlatılarında değil halk şiirinde çeşitli motifler ve semboller aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Sözlü edebiyatta öne çıkan bu sembollerden biri de kâtip kavramı olmuştur. Çalışmamızda kâtip ve kâtiplik ilişkisi yorumbilim (hermenetutics) metoduyla irdelenmiştir. Edebi metinlere dayalı olarak kâtiple ilgili elde ettiğimiz veriler; halk şiiri, halk anlatıları ve Türk diplomasisi olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmıştır. Halk şiirlerinde kâtip figürü, Tanrı'nın kaderi yazan gücü olarak tasvir edilmiş ve insanların kaderini önceden belirleyen bir sembol olarak algılanmıştır. Bunların dışında bilgi ve bilgeliğin temsilcisi şeklinde tasvir edilmiş, âşşın sevgiliyle haberleşmesini sağlayan ve duygularını dile getiren bir aracı görevi üstlendiğine metinlerde rastlanmıştır. Tasavvuf edebiyatında kâtip, ilahi takdiri, ilham kaynağını ve insan ruhunun derinliklerini temsil etmiş, dervişin ruhuna ilham veren ve onu hakikate ulaştıran bir rehber olarak kabul edilmiştir. Farklı coğrafyalarda kendine has devlet anlayışıyla teşkilatlanan Türkler, ilişkilerini barışçıl bir tutum içerisinde diplomatik kanallarla yürütmüş, halkın güvenliği, ihtiyaçlarını çevre devletlerle iyi ilişkiler kurma gayretinde olan devlet adamları eliyle gerçekleştirmiştir. Türk diplomasisinde kilit rol oynayan kâtiplerde/elçilerde bulunması gereken nitelikler; fazilet, kültür, bilgi, kavrayış, estetik olarak belirtilmiştir. Bu çalışma sözlü ve yazılı edebiyatta yer alan "kâtip ve kâtiplik" kavramını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Edebiyat, Kâtip, Kâtiplik, Halk Şiiri, Diplomasi.

ABSTRACT

The elements that exist in the inner world of human beings are revealed through various motifs and symbols not only in folk narratives but also in folk poetry. The cultural interactions that emerged due to humanity's desire to explore and dominate the earth have led to the similarity of these products over time. Although the themes and protagonists are different, the motifs that form the basic building blocks of oral products have given them characteristic features. One of these symbols prominent in folk literature is the concept of the clerk. In our study, the figure of the clerk and the concepts within the meaning relationship with him are analyzed with the method of hermenetutics. The data we obtained about the clerk based on literary texts are classified under three headings: folk poetry, folk narratives and Turkish diplomacy. In Sufi literature, the figure of the clerks is depicted as God's destiny-writing power and is perceived as a symbol that predetermines people's fate. The qualifications required of clerks/ambassadors, who played an important role in Turkish diplomacy, are included in the texts. In the clerk type encountered in written literature, righteousness is taken as the main axis with the emphasis on justice. It is stated that an envoy should be a virtuous, cultured, knowledgeable, insightful diplomat with a developed aesthetic sense. This study aims to reveal the figure of "clerk and clerkship" in oral and written literature.

Keywords: Oral Literature, Clerk, Clerkship, Folk Poetry, Diplomacy.

Giriş

İnsanoğlu, var olduğu günden bu yana diğer canlı türlerinden farklı olarak duygularını, düşüncelerini ve deneyimlerini ifade etme ve kaydetme ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyaç, yalnızca bireylerin kendilerini ifade etme çabasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bireysel ve toplumsal hafızayı inşa etme ve geleceğe aktarma arzusunu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda yazı, insanlık tarihinde derin ve kalıcı bir yere sahip olmuş; kültürlerin, medeniyetlerin ve toplumsal yapının şekillenmesinde önemli bir araç olarak işlev görmüştür. İnsan ve yazı arasındaki bu derin ilişki, bireysel ifadeden toplumsal hafızanın inşasına kadar pek çok farklı alanda etkisini göstermiştir (Gürel-Akşit, 2021, 121).

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü (2022), yazıyı “herhangi bir konuda yazılmış bilim, düşünce ve sanat ürünü” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, yazının yalnızca bir bilgi veya sanat aracı olmadığını, aynı zamanda bireylerin iç dünyalarını ifade etme, kendilerini tanıma ve başkalarıyla anlamlı bağlar kurma süreçlerinde etkili bir araç olduğunu vurgular. Yazı, insanların dış dünya ile iletişimini sağlayan vasitalardan biridir. İnsanlar, yazının bu güçlü işlevi sayesinde, bireysel deneyimlerini toplumsal bir zemine taşır ve bu deneyimlerin nesiller boyu aktarılmasını mümkün kılar.

Türkçede “yazmak” fiili, tarih boyunca farklı anlamlar kazanmış ve geniş bir kavramsal alana yayılmıştır. Ayrıca yazı yazmak anlamında kullanılan “bitimek” fiilinin türevleri olan “*bitig*” (yazma, yazı) ve “*bitik*” (kitap, mektup, yazılı şey) gibi kelimeler, Türkçenin yazılı kültür geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkçenin eski metinlerinde yer alan *bitimek* fiilinin, “yazmak” anlamına geldiği ve bu kökten türeyen *bitigü* kelimesinin “kalem, divit” gibi nesneleri ifade ettiği görülmektedir. Aynı kökten türeyen *bitig/bitik* kelimesi ise çeşitli Türk lehçelerinde “yazı, kitabe, mektup, belge, kitap, muska; emir, hüküm, ferman” gibi anlamlar taşımış ve geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu terimden ayrıca *bitikçi* (kâtip), *bitikli(g)* (yazılmış nesne sahibi) ve *bitiklik* (yazı yazmak için hazırlanan malzeme) gibi yeni türevler ortaya çıkmıştır. *Bitimek* kökünün etimolojik kökeni kesin olarak belirlenememekle birlikte, farklı dillerdeki benzer terimlerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Çince *bit/piet* (yazı fırçası), Samoyetçe *pādā-* (yazmak, nakşetmek), Toharca *pīde* (o yazdı) ve *pīdaka* (belge), Sanskritçe *piṭaka* ile Grekçe *pittakion* (kitap kutusu, dolabı) gibi kelimeler bu bağlamda dikkate alınmaktadır. Bu tür karşılaştırmalar, *bitimek* fiilinin ve türevlerinin tarihî ve kültürel bağlamda daha geniş bir etkileşim alanına işaret ettiğini göstermektedir (İpşirli, 1992, 225). İnsanoğlu bilginin sürekliliği için din, siyaset ve ticaretle ilgili hadiseleri kayıt altına almış, iletişim ve deneyimlerini gelecek nesillere aktarmak için parşömen, papirüs, tüy, fırça ve kalem gibi nesneleri bulmuştur. Bununla birlikte taşların üzerine “yazma” geleneğini de devam ettirmiş, resim yapmak, oymak, kazımak, yarmak, çentmek hareketlerini ve bilgisini karşılayan fiiller ses değişimleriyle dal şekli ve anlamlar kazanmış zamanla “yazmak” üst anlamına erişmiştir. Zamanla insanlar, resim yazısı ve düşünce yazısını geçtikten sonra alfabe yazısına gelmiş ve “nakşetmek, kazımak, oymak, çizmek” anlamlı eylemler “yazı yazmak” anlamını kazanmıştır (Şirin, 2004, 563-565). Güner’e göre, “yazmak” fiilinin en temel anlamı, “yaymak” şeklinde Eski Türkçede saptanır. Yazmak fiili “yaymak”, “-z-” ile türetilmiş olup “ova, step” anlamına gelen yazı kelimesi de en erken örneğiyle karşımıza çıkar (Güner, 2024, 577). Kaşgarlı

Mahmud'un *Divanu Lügatit Türk* adlı eserinde “yazmak” fiili, “şaşmak, yanılmak” ve “çözmek” anlamlarında kullanılır (Kaşgarlı Mahmud, 1986, 16-224). Tarihî süreç içerisinde yazmak fiili kültürel ve coğrafi etkileşimlere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu süreçte insanoğlu bilginin kalıcılığını sağlamak için farklı materyaller kullanarak tecrübelerini ifade etmiş ve zamanla bu ifade biçimleri yazmak fiiliyle ilişkilendirilip nihayetinde bugünkü “yazı yazmak” anlamını kazanmıştır.

Yazı; yalnızca bireysel iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumların ve kültürlerin gelişiminde merkezi bir role sahip olmuştur. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, insanlık tarihinde toplumsal dönüşümlerin önünü açmış; bilgi birikiminin saklanması, aktarılması ve geliştirilmesi süreçlerinde yazıyı vazgeçilmez bir unsur hâline getirmiştir (Ong, 2012, 70-90). Yazının gelişimi, bireylerin düşünce üretimini hızlandırmış, bireysel ifadeyi toplumsal normlarla uyumlu hâle getirmiş ve yaratıcılığa teşvik etmiştir (Karadağ-Kayabaşı, 2011,992). Bunun yanı sıra yazı, kültürel faaliyetlerin oluşmasını ve gelişmesini sağlayarak bir medeniyet çevresini gerekli kılmıştır. Nitekim yazının sadece kültürel ve sanatsal alanda değil, toplumdaki kuralların oluşmasında ve uygulanmasında etkin rol oynadığı söylenebilir.

Yazının insanlık tarihindeki öneminin bir diğer yansıması da yazı sanatıdır. Yazı sanatı, duygu, düşünce, bilgi ve kültürün yazılı olarak ifade edilmesi ve aktarılması olup bu sanat, dili ustalıkla kullanma becerisini gerektirmiş ve manzum (şiir) ile mensur (düz yazı) olmak üzere iki ana türde icra edilmiştir. Matbaanın keşfinden önce yazılı eserlerin çoğaltılması büyük ölçüde el emeğine dayanmış ve bu süreç, müstensihlik, tezhipçilik ve hattatlık gibi yeni meslek dallarının doğmasına neden olmuştur. Bu mesleklerden biri olan müstensihlik, kitapları çoğaltma görevini üstlenen kişilere verilen ünvandır. Müstensihler, “kâtip” olarak da adlandırılmıştır. “Ketb” kökünden türeyen ve “yazı işleriyle uğraşan kimse, yazman, sekreter” anlamına gelen “kâtip” kelimesi, yazının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal boyutunu da temsil etmektedir (Küçükbaşçı, 2022, 49).

Kâtiplik mesleği, yazının insanlık tarihi boyunca üstlendiği işlevin bir yansıması olarak bilginin kayıt altına alınması ve aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Yazının ilk kez Sümerler tarafından bulunduğu kabul edilmiş; Sümer tapınaklarında bulunan kil tabletler üzerindeki yazıların, dönemin muhasebe kayıtlarını temsil ettiği düşünülmüştür (Dudley, 1997). Bu bağlamda, yazı ile bilgi kaydetme arasındaki ilişki, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren toplumsal düzenin korunmasına hizmet etmiş, kâtiplik ise devlet bürokrasisinde yazışma işlerini yürüten, belagat sanatında ustalaşmış ve yazının estetik boyutuna hâkim bireylerin mesleği hâline gelmiştir (Polatoğlu, 2022, 306-307). Bunun yanında kâtiplik sadece kayıt tutma işleviyle değil, aynı zamanda toplumun kültürel yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle halkın ortak beğenisini, düşüncesini ve duygularını yansıtan sözlü ürünlerin kaydedilmesi rolüyle kültür kâtipleri olarak adlandırabileceğimiz derleyiciler/folklor araştırmacıları, toplumun kültürel hafızasını yansıtmışlardır.

Bu çalışmada, sözlü edebiyatta yer alan kâtip figürünün kavramsal boyutu incelenmiş; halk şiirlerinde, anlatılarda ve dinî-tasavvufî metinlerde kâtiplik kavramının işlevi ve önemi üzerinde durulmuştur. Kâtiplerin yalnızca

bir meslek grubu olarak değil, aynı zamanda kültürel hafızayı inşa eden aktörler olarak nasıl bir rol oynadıkları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu doğrultuda, halk edebiyatına dair eserleri inceleyen akademik çalışmalar kapsamlı bir şekilde taranmış, elde edilen bulgular nitel içerik analizi yöntemiyle derinlemesine değerlendirilmiştir. Araştırma sürecinde, kâtip figürünün farklı türlerdeki halk edebiyatı metinlerinde hangi bağlamlarda yer aldığı ve bu bağlamların kültürel, toplumsal ve tarihî perspektiflerle nasıl anlam kazandığı üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca, literatürde yer alan çalışmalar, kâtip figürünün halk edebiyatındaki temsillerine ilişkin genel bir çerçeve sunarken bu temsil biçimlerinin dönemin sosyokültürel yapısı ve toplumsal ihtiyaçlarla olan ilişkisi de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Analiz süreci, kâtip figürünün yalnızca bir metin unsuru olarak değil, aynı zamanda halk kültüründeki değerler ve inançlarla etkileşim hâlinde olan bir anlatı ögesi olarak taşıdığı çok yönlü anlamları ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu yaklaşımla, literatür taramasından elde edilen verilerin sistematik bir şekilde sınıflandırılması ve tematik bir yapıya oturtulması sağlanmıştır.

1. Tarihsel Süreçte Kâtip

Arapça kökenli “ketb” (yazmak) fiilinden türeyen “kâtip” terimi; yazı işleriyle ilgilenen kimse, sekreter, yazıcı, bilgi sahibi kişi, noter ve muharrir anlamlarında kullanılmaktadır (Şemseddin Sami, 1317, 1136; Doğan, 1996, 617; Küçükbaşcı, 2022, 49). Genel olarak yazma ve kayıt altına alma faaliyetlerini icra eden kişilere atıfta bulunan bu terim, tarihsel süreçte bir meslek olarak “kitâbet”, “kâtiplik” ve “inşâ” kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu mesleğin ortaya çıkışı, tarihî ve coğrafi bağlamda erken dönem siyasi örgütlenmelerin gelişimiyle doğrudan ilişkilidir. Aşağı Dicle-Fırat (Mezopotamya), Aşağı Nil (Mısır) ve İndus Vadisi (Kuzeybatı Hindistan) gibi bölgelerde görüldüğü üzere, bu örgütlenmeler yazının icadı ile şekillenmiş ve işlemlerini kayıt altına alarak yürütme ihtiyacı duymuştur (Çıvgın, 2015, 78; Bayrak, 2021, 50-55). Dolayısıyla, kâtiplik mesleği; yazının icadı, devletleşme sürecine geçiş ve kalıcılık ile güvenilirlik unsurlarının ortaya çıkardığı gereklilikler doğrultusunda şekillenmiştir. Yazının, devletlerin işlemlerini kayıt altına alma alışkanlığı kazanmasında önemli bir araç olarak kullanılması, bu mesleğin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır (Keskin, 2015, 127). Kâtiplik sadece bir yazı işi değil, aynı zamanda kurumsal hafızanın ve bürokratik süreçlerin inşasında temel bir unsur olarak görülmüştür.

Tarihi süreç içerisinde eski Türk devletlerinin bıraktığı eserlerde farklı yazılara rastlamak mümkündür. 9-13. yüzyıl arasında yaşayan eski Uygurların metinleri, Mani, Uygur, Türk-Runik, Çin, Brahmi, Süryani yazılarıyla çeşitlilik arz etmekte, bunun nedeni ise farklı inançları bünyesinde barındırmasına bağlanmaktadır (Özbay, 2020,87). Budist Uygur edebiyatında genel olarak çeviri eserler yer almakta ve bunların büyük bir kısmını da “*Sutralar*” oluşturmaktadır (Ölmez, 2017: 209-210). Nitekim 11. yüzyıla gelindiğinde Türk-İslam edebiyatının önemli eserlerinden sayılan “*Kutadgu Bilig*” de devlet memurları arasında yer alan Hakanın bitikcisinin/kâtibinin özellikleri sıralanır (Yusuf Has Hacib, 2020, b. 2672-2742).

İlk Müslüman Türk devletlerinde kitâbet kurumu hakkındaki bilgiler, çeşitli tarihsel kaynaklar ve bu konuyu ele alan sentez çalışmalarda yer almaktadır. Karahanlı Devleti, 960 yılında Orta Asya’da Müslümanlığı

bütünüyle benimseyen ilk Türk devleti olma özelliği taşımaktadır (Merçil, 2000, 299-302). Müslüman Türk devletleri arasında yer alan Tolunoğulları, İhşidîler, İtil (Volga) Bulgar Devleti, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Kirman Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Memlükler, Osmanlılar, İslam medeniyetinin bürokratik ve idari gelişim sürecinde önemli bir yere sahiptir. Bu devletlerde kitâbet faaliyetleri ve arşivciliğin kurumsallaşmasında etkili olan şahıslar, kâtipler ve arşivciler olmuştur. Söz konusu meslekler ve bu kişilere ilişkin bilgiler, genellikle bu devletlerin idari yapısının önemli unsurlarından biri olan inşâ divanları (dîvân-ı inşâ) üzerinden günümüze ulaşmaktadır. Kitâbet kurumunun bu divanlar etrafında şekillenmiş olması, hem bu mesleklerin devlet bürokrasisindeki yerini hem de yazılı kültürün bu coğrafyalardaki gelişimini anlamak açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla, Müslüman Türk devletlerinde kitâbet ve arşivcilik faaliyetleri, dönemin siyasî, kültürel ve idari ihtiyaçlarına paralel olarak şekillenmiş, bu bağlamda kalıcılığı ve düzeni sağlamaya yönelik bir işlev görmüştür.

Orta Çağ'da Müslüman Türk devlet bürokrasilerinde görev yapmış olan kâtiplere ilişkin bilgiler, ilk Müslüman Türk devletlerinden biri olan Karahanlılar döneminde görev yapmış önemli bir bürokrat ve düşünür olan Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde yer almaktadır. Yusuf Has Hâcib, eserin çeşitli bölümlerinde kâtiplik mesleğiyle ilgili bilgiler sunmuş ve bu mesleği farklı mesleki derecelerle ele almıştır. Bu yaklaşım, kâtiplik mesleğinin geniş bir icra alanına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Kâtiplik mesleği, bir yandan devlet maliyesinin gelir ve giderlerini kayıt altına almayı içeren mali görevleri kapsarken diğer yandan hükümdarların veya üst düzey devlet yöneticilerinin sır kâtipliği görevlerini üstlenmiştir. Ayrıca adli askerî ve idari kamu hizmetleriyle ilgili diğer dairelerin yazılı işlemlerinin kaydedilmesi de kâtiplik mesleğinin bir parçasını oluşturmuştur. Bu farklı icra alanları, kâtiplik mesleğinin niteliğinin ve işlevinin yalnızca bir yazıcılık göreviyle sınırlı kalmadığını, aksine kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla çok yönlü bir role sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim kâtiplik mesleği için eğitim, istihdam, nitelik ve kişisel karakter konularında önceden belirlenmiş ve sınırları çizilmiş ölçütlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu ölçütler, kamu hizmetlerinin etkin, güvenilir ve düzenli bir şekilde icrası için gerekli temel özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece, Yusuf Has Hâcib'in aktardığı bilgiler, Orta Çağ Müslüman Türk devletlerinde bürokrasi ve yazılı kültürün gelişimine ışık tutarken kâtiplik mesleğinin dönemin idari yapılarındaki önemini de ortaya koymaktadır.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* adlı eserinde, devlet adamı, hizmetkâr ve memur anlamlarında kullanılan “*ilçi kişi*” (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 5912), “*işçi*” (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 2777, 2808) ve “*tapugcı*” (Yusuf Has Hâcib 2020, b. 203-5371) terimlerine yer vermiştir. Kamu görevlilerinin istihdamı iki ana grup altında değerlendirilmiştir: küçük yaşlarda hizmete alınanlar ve yetişkin olarak hizmete kabul edilenler. Küçük yaşta memuriyete başlayanlar için, töre ve usulün (*törü ve toku*) öğrenilmesi, davranışların düzenlenmesi, makama giriş-çıkış kurallarının benimsenmesi ve tavırların edep dairesinde şekillenmesi daha elverişli kabul edilmiştir. Bu süreçte bireylerin sabah erkenden kalkarak hizmete hazır olmaları, alçakgönüllülük sergilemeleri, verilen görevleri zamanında ve özenle yerine getirmeleri, sürekli teyakkuz hâlinde olmaları, büyüklerine hizmet etmeyi ve suskunluğu öğrenmeleri, ulu

orta konuşmamaları gibi hususlar temel kriterler olarak vurgulanmıştır. Bu nitelikleri sergileyen gençlerin hizmette başarı göstererek beylerine yakın olmuş ve terfi etmeleri mümkün hâle gelmiştir (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 4031-4048). Bu gelişim sürecini başarıyla tamamlayan bireylerin, ayrıca huzura ya da ilgili makamlara girip çıkma, dilek ve talepleri uygun bir üslupla iletme gibi protokol kurallarını öğrenmesi beklenirdi. Alt rütbeli memurlar (*kiçig kur*), bu aşamaları geçtiklerinde yeteneklerine uygun uzmanlık alanlarına atanırlardı. Sürecin sonunda bireylerin karakterleri, kabiliyetleri ve mesleki birikimleri üst düzey yöneticiler tarafından değerlendirilir; bu sayede hangi kamu görevinde istihdam edilmelerinin daha uygun olacağı belirlenirdi. Örneğin, iyi bir nişancı ve cesur bireyler okçu veya yaycı; yazı ve hesap işlerinde yetkin olanlar hazinedar (*ağııcı*); yazı becerisi ile birlikte anlayışı ve zekâsı iyi olanlar ise kâtip (*bitigci*) olarak görevlendirilirdi (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 4031-4048). Bu uygulamalar, devlet memuriyetine kabul edilen bireylerin ciddi bir ön değerlendirme sürecinden geçtiğini, hizmette sınanarak liyakatleri sonucunda terfi ettiklerini göstermektedir (Keskin, 2015, 127). Nitekim Kutadgu Bilig; devlet görevlisi olan kâtiplerin bilgi, beceri ve anlayışlarına bakılarak seçildiklerini ortaya koymaktadır.

Orta Çağ Müslüman Türk devletlerinde kâtiplerin mesleki eğitimi, istihdam süreçleri ve edindikleri uzmanlıklar, bu görevlilerin çalıştıkları kamu dairelerinde üstlenecekleri rollerin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. İstihdam süreciyle birlikte kâtiplerin yetenekleri ve mesleki birikimleri şekillenmiş, bu birikim onların uzmanlık alanlarının kesinleşmesine olanak tanımıştır. Böylece, kâtiplerin şahsi kabiliyetlerine ve uzmanlık alanlarına göre istihdam edildiği, görev aldıkları kamu dairelerine bağlı olarak mesleklerinde derinleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, inşâ divanında görev yapan bir kâtip, yazışma prosedürleri konusunda tecrübeli iken mali divanda çalışan bir kâtip ise mali kayıtlara ilişkin hesaplama ve düzenleme konularında uzmanlaşmıştı. Adli kurumlardaki kâtipler, adli yazışma ve kayıt usullerinin yanı sıra bu kurumların işleyişinde önemli olan hukuk kurallarını uygulama bilgisine sahiptiler. Askerî divanlarda görev alan kâtipler ise ordunun düzeni ve yazışmaları konusunda deneyimliydiler. Bu bağlamda, kâtiplerin yalnızca merkezî inşâ divanlarında değil, aynı zamanda adli, mali, dinî ve askerî kurumların merkezî ve taşra birimlerinde görev yaptıkları; bulundukları dairelerde kurum işlemlerini kaydettikleri, düzenledikleri, korudukları ve bu kayıtlardan yararlanma yöntemlerini geliştirdikleri anlaşılmaktadır (Keskin, 2015, 128-130).

Karahanlı Devleti'nde kâtiplerin üstlendiği rollerle ilgili, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eseri önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızın 4. Kısım olan "Türk Diplomasinde Kâtip" başlığında konu ayrıntılı olarak incelenecektir.

Karahanlı devlet teşkilatında iç ve dış yazışmaların yürütülmesinde görev alan büro çalışanları için çeşitli terimler kullanmıştır. Bu terimler arasında "*tamgaçı*" (mühürdar) (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 4046), "*bitigçi*" (kâtip), "*hâcib*" (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 4048), "*ılmga*" (hakan mektuplarını Türkçe, Uygur alfabesiyle yazan kâtip) (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 4065), ve "*bitigçi ılmga, ulu hâcib*" (çok önemli devlet yazışmalarını yürüten büro şefi ve hükümdarın sır kâtibi) (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 4146) bulunmaktadır. Halifenin seçkin kişiler ve halkla görüşmesini düzenleyen kişilere "*hâcib*"

denir. Bu görev ilk olarak halifeler için söz konusu iken zaman içerisinde vezirler, valiler, emîrülümerâlar kendilerine hâcib tayin etmişlerdir. Bürokratik hayatın içinde hâciblik, kâtiplik ve asker sınıfı arasında paylaşılan bir mevkiyi temsil etmiş, hâciblerin emrinde de kâtipler yer almıştır (Polatoğlu, 2022, 234-235). Bu müessesenin Türk tarihinde kadim bir geçmişi vardır. Nitekim hakan hâcibe itimat etmiş, halk ona güvenmiş, dileklerini ve işlerini onun aracılığıyla hükümdara iletmıştır. Bu mesleği icra edene eskiden “*tayangu*” adı verilmiştir. Kaşgarlı Mahmud’a göre İslam’ın tesiri ile Karahanlılar’da bu makamın sahibine “hâcib” söylenmiştir. Onun en önemli işi idare eden ile idare edilenlerin işini düzenlemektir. O, kendi maiyetinde çalışan hâcibler dahil, bütün devlet ve saray görevlilerini kabul etmiş, ağıcı (hazinedar), bitigci (kâtip) gibi yüksek dereceli memurlardan, ayakkabıcı, elbiseci gibi zanaatkarları, diğer iş-güç sahiplerini dinlemiştir. Özellikle fakir, öksüz, dul ve yetimlerin istek ve şikayetlerini dinlemek, hakana iletmek onun başlıca vazifeleri arasında sayılmıştır. Bunların dışında, yabancı elçilerin geliş-gidişlerinde onları karşılamak, uğurlamak, dönüşlerine izin vermek, hediye teminini sağlamak hâcibin görevleri arasında yer almıştır. Diğer hâciblerin başındaki kişiye Ulu Hâcib denilir ve görevleri; en rütbeli kişiden en yoksul kişiye kadar herkesi dinlemek, gerekliyse huzura arz etmek, isteklerini hükümdara ulaştırmak, mezalim günlerinde ötükcileri (maruzatı olanları) adalet talebinde bulunanları huzura çıkarmak, merasim ve toplu kabullerde huzura gelen devlet büyüklerini ve ilgilileri rütbelerine göre yerleştirmek, yabancı elçilerin her türlü işleri ile ilgilenmek ve bunlardan başka hâcibler elçi olarak da vazifelendirilmişlerdir (Genç, 1981, 199-206). Hâciblik makamı, hakan ve hükümet, hakan ve halk arasındaki münasebetleri tanzim eden, güven ve huzuru temsil eden bir müessesedir.

Karahanlılarda mali işlerde uzmanlaşmış kâtipler için “*bitigçi*” ünvanı, mali işlerin genel yönetiminden sorumlu uzmanlar içinse “*ağıcı*” (hazinedar) terimi kullanılmıştır. Bu bilgiler ışığında, Karahanlı Devleti’nin merkezî yazışma işlerini yürüten inşâ dairesinde “*tamgaçı*,” “*bitigçi*,” “*ılımga*” ve “*bitigçi ılımga*” gibi görevlerde uzmanlaşmış personelin çalıştığı ifade edilebilir (Genç, 1981, 257). Gaznelilerde ise yazışma bürokrasisi daha ayrıntılı ve geniş bir organizasyon yapısına sahiptir. Devletin merkezî yazışma bürosu olan *Dîvân-ı Risâlet*’te görev yapan personel, hiyerarşik bir düzende önem sırasına göre şu şekilde sınıflandırılmıştır: Sâhib-i Dîvân-ı Risâlet (divan başkanı), nâib (başkan yardımcısı), debîr (kâtip), dîvânbân (divan yöneticisi), muharrir (yazıcı) ve mütercim (çevirmen) (Nuhoğlu, 1995, 263-268). Bu bilgiler, Orta Çağ Müslüman Türk devletlerinde kâtiplik mesleğinin yalnızca bir yazışma görevi olmadığını, aksine çeşitli kamu hizmetlerinde uzmanlaşmayı ve bu bağlamda devlet işleyişinin önemli bir parçası olmayı içerdiğini açıkça göstermektedir.

Kâtiplik mesleği ya da kitâbet hizmetinde görev yapan kamu görevlilerinin nitelikleri, eğitimi ve kişisel karakter özellikleri, devletin idari ve bürokratik işleyişinde hayati bir öneme sahiptir. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* adlı eserinde, yazı işleriyle meşgul olan kamu görevlilerinin sahip olması gereken nitelikleri, kişisel karakterleri ve geçmeleri gereken eğitim süreçlerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu kamu görevlilerinin güvenilirlik, dindarlık, asil bir soya sahip olma, hayâ ve nezaket gibi ahlaki özelliklere sahip olmaları temel bir gereklilik olarak görülmüştür. Ayrıca, onların geniş bir bilgi

birikimine sahip olmaları, dürüst olmaları, çevrelerinde olup bitenlerden haberdar olmaları usulsüzlüklere eğilim göstermemeleri ve mesleki açıdan yeterlilik arz etmeleri beklenmiştir. Özellikle, *ulu hâcib* gibi yüksek rütbeli bir devlet görevlisinin taşınması gereken özellikler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Buna göre, ulu hâcib son derece güvenilir, dürüst, davranışlarıyla örnek teşkil eden, kalem kullanma becerisi güçlü (ifade, anlam ve edebi açıdan üstün), bilgisiyle iş gören, faziletli, asil bir soydan gelen, tok gözlü, hayâ sahibi, nazik bir kişiliğe sahip olmalıdır. Aynı zamanda, kanunları, usul ve töreleri iyi bilmesi, iyi bir ahlaka ve dini bütün bir karaktere sahip olması da bu görevi üstlenebilmesi için zorunlu görülmüştür (Yusuf Has Hâcib, 2020, b. 2436, 2437, 2441, 2442, 2481, 2482, 2490; Nuhoglu, 1995; Genç, 1981). Bu nitelikler, yalnızca bir kamu görevlisinin kişisel ve mesleki yeterliliklerini değil, aynı zamanda devletin işleyişindeki güvenilirliği ve düzeni sağlamak amacıyla belirlenmiştir. Dolayısıyla, kâtiplerin yetiştirilme süreci ve sahip olması beklenen özellikler, onların yalnızca bürokratik işlerdeki etkinliklerini değil, aynı zamanda devletin genel idari sisteminin bütünlüğünü korumaya yönelik bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Resmî işlemlerin kaydedilmesiyle görevli olan kâtiplerin sahip olması gereken nitelikleri genel olarak üç ana başlık altında sınıflandırılabilir:

1. *Doğuştan Gelen ve Aile Kaynaklı Nitelikler*: Kâtiplik mesleği için bireyin doğuştan getirdiği nitelikler önemli bir başlangıç noktasıdır. Bunlar, kişinin soyu ve ailesine dayanan özellikler olup genellikle toplumda kabul görmüş ahlaki ve kültürel değerlere uygun bir çevrede yetişmiş olmayı ifade eder. Örneğin, kişinin saygın bir aileden gelmesi, onun güvenilirliği ve itibarı açısından bir avantaj olarak değerlendirilmiştir.

2. *Kişisel Karakter Kaynaklı Nitelikler*: Kâtiplerden beklenen ahlaki ve kişisel özellikler arasında dürüstlük, güvenilirlik, sadakat, nezaket ve titizlik gibi nitelikler ön plandadır. Bu özellikler, bireyin mesleki hayatında etik kurallara uygun davranışlar sergilemesini ve idari işlemleri özenle yerine getirmesini sağlar. Kâtipler, ayrıca çevrelerindeki olaylara duyarlı olmalı ve mesleki sorumluluklarını en üst düzeyde yerine getirme bilinciyle hareket etmelidir.

3. *Eğitimle Kazanılan Nitelikler*: Kâtiplerin sonradan edindikleri mesleki beceriler ve bilgiler, işlerini başarıyla yürütmeleri için vazgeçilmezdir. Okur-yazar olmak ve mesleğin gerektirdiği ihtisas bilgisine sahip olmak bu kapsamda değerlendirilen temel unsurlardır. Ayrıca, kâtiplerin fiziksel bir engelinin bulunmaması, onların yazı işleri ve belge düzenlemeleri sırasında yüksek bir verimlilikle çalışmaları için gerekli görülmüştür.

Bu nitelikler, idari işlemlerin güvenle ve sadakatle yürütülmesi, belgelerin düzenlenmesi ve iş süreçlerinin tamamlanması için kâtiplerden beklenen temel standartları oluşturur. Söz konusu gereklilikler aynı zamanda kâtiplerin eğitime dair bazı ipuçları sunmaktadır. Eğitim, kâtiplerin okuryazarlık seviyesini artırmanın yanı sıra, mesleki uzmanlık alanlarında gerekli bilgi ve becerileri edinmelerini de sağlar. Bununla birlikte, tarihsel kaynaklarda açıkça belirtilmese de, kâtiplerin mesleki görevlerini yerine getirebilmeleri için fiziksel bir engellerinin bulunmaması gerektiği ifade edilir. Doğuştan gelen nitelikler arasında erkek olmak, Türk-İslam tarihinde bu meslekte genel bir kural olarak benimsenmiştir. Her ne kadar Endülüs

coğrafyasında bu kurala istisnalar görülse de, özellikle Doğu İslam dünyasında erkek kâtiplerin tercih edilmesi geleneksel bir uygulama olarak varlığını sürdürmüştür (İbn Beşkûvâl, III, 992-994; İbnü'l-Ebbâr, I, 264; IV, 247, 252; akt. Küçükaşcı, 2022, 49). Tarihi metinlerde kâtiplerin taşıması gereken özellikler; eğitim, soy, bilgi, ihtiyatlı, öngörü sahibi olması olarak belirtilmiştir.

2. Türk Halk Şiirinde Kâtip

Tarihsel süreçte kâtipler; resmî yazışmalar ve mali kayıtlarla sınırlı kalmamış aynı zamanda edebî kimlikleriyle de öne çıkmış, halk edebiyatının sözlü ürünlerini yazıya dökerek ve anlatarak bu eserlerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynamışlardır. Kâtiplerin dönemlerinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yazıya dökerek gelecek nesillere aktarmalarını sağladıkları eserlerden biri de cönklerdir. Cönkler (sığır dili), Osmanlı döneminde ortaya çıkan ve günümüze kadar ulaşan, içerisinde biyografik, edebî ve kültürel bilgileri barındıran el yazması defterlerdir. Bu defterler, sözlü gelenekte aktarılan bilgilerin ve anıların unutulmaması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla oluşturulmuştur. Bu bakımdan cönkler, zamanın kâğıt ve yazıda saklanması anlamına gelir ve diğer yazılı eserlerden farkı, sözlü bellekten yazıya geçirilmiş metinleri içermeleri ve bu sayede sözlü geleneğin korunmasına katkıda bulunmasıdır. Cönklerin içeriği oldukça geniş ve çeşitlidir. Bu defterlerde bireysel yaşam öyküleri, aile tarihi, dinî bilgiler, tıbbi reçeteler, atasözleri, deyimler, halk hikâyeleri, şiirler, maniler, türküler, bilmeceler, tarihî bilgiler ve daha pek çok farklı konuya ilişkin bilgiler yer almaktadır. Cönkler, Türk kültür ve edebiyatının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu defterler, sözlü geleneğin muhafazası ve gelecek kuşakları aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca cönkler; o dönemin sosyal, kültürel ve tarihi dokusunu da yansıtan değerli birer araştırma kaynağıdır (Sona, 2016, 76). Nitekim halk, gezgin şairlerin gittiği yerlerde söylediği koşmayı, türküyü, destanı, fıkrayı, hikâyeyi aklında kaldığı kadarıyla kağıda geçirmiş; bilmeceleri, manileri, hastalıkların tanımını, tedavisini, tılsımları deftere yazarak birbirinden farklı muhtevaya sahip cönkleri meydana getirmiştir. Cönklerde yer alan nazım ve nesir metinler yazarının zevkini ve temayüllerini yansıttığı gibi cönkler, birkaç kişi tarafından da yazılmış olabilir. Ayrıca cönklerin kimler tarafından yazıldığı gösteren ifadeler de cönk içinde rastlanmaktadır (Gökyay, 1993, 74-75). Cönkler anonim eserler olarak kabul edilmektedir. Fakat halkın içinden gelen biri tarafından yazıya aktarılmıştır. Cönkleri oluşturan bu kişiler (derleyen, yazıya aktaran), kâtip olarak değerlendirilebilir. Çünkü cönklerin bazıları bir hattat elinden çıkmış kadar ustaca yazılmıştır.

Osmanlı'nın çok erken dönemlerde sarayda ve devlet dairelerinde , kayıt ve defter tutmak gibi görevlerde istihdam edilen devlet memurları, kâtipler sınıfını oluşturmuştur. Özellikle şiir, belagat, tarih, gramer, coğrafya gibi pek çok konuda eğitim alan ve eser veren birçok kâtip yetişmiştir. Nitekim kâtiplik kurumu, usta-çırak ilişkisine dayalı eğitim usulü sebebiyle yalnızca kâtip ve devlet adamı değil; pek çok şair, ilim ve kültür adamı yetiştiren bir okul gibi çalışmıştır (Günaydın, 2023, 887-890). Kâtipler, resmî görevleri yerine getiren kişiler olmanın yanında şiir ve etkili ifade güçleriyle toplumda önemli yer edinmiş kişilerdir. Onların sosyal statüsüne ilişkin verilen bu değer manilere de konu olmuştur.

“Karadaş’ta oturdum

Çiğ köfteyi yoğurdum

Gümrüğün kâtibini

Ayağıma getirdim” (Acarlıoğlu, 2023, 232)

Manide “kâtip” kavramı, mesleki kimliğinden öte güç ve statünün sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mani kahramanı, çiğ köfte gibi etli, değerli, emek gerektiren bir yemeği yoğurarak gümrüğün kâtibini çağırarak, zahmet ve maddi külfet gerektiren yemeği ona sunmaktadır. Son dizede ise kâtipi ayağına getirdiğini söyleyerek bununla övünmesi, toplumda kâtiplerin sahip olduğu itibar ve nüfuzu açıkça ortaya koymaktadır.

“Bir dalda iki kiraz

Biri al biri beyaz

Kâtip kölen olayım

Bir güzel de bana yaz” (Özarslan, 2017, 47)

Mânide kâtip, kaderin yazılmasında Tanrı’yı sembolize eder. Bu benzetme, kâtipin kalemi ile Tanrı’nın kudretini, mürekkebi ile kaderin akışını ilişkilendirir. Kırmızı ve beyaz kirazlar, kaderin iki yönünü, talihin cilvelerini ve olasılıkları temsil eder. Kâtip figürünün Tanrı’ya benzetilmesi, edebî eserlerde sıkça rastlanan bir temadır. Bu benzetme, insanın kader karşısındaki çaresizliğini ve Tanrı’ya olan bağlılığını vurgular. Bu bağlamda, mani söyleyicisinin “Bir güzel de bana yaz” ricası kaderin yazılmasına dair bir talep olarak yorumlanabilir. Şair, Tanrı’dan veya kaderin temsilcisi olarak gördüğü kâtipten, kendisine güzel bir sevgili/yaşam bahşetmesini diler. Bu dilek, insanın kaderi üzerinde bir dereceye kadar kontrol sahibi olma arzusunu da yansıtır.

“Hava bulut Kars ayaz

Gelir m’ola Kars’a yaz

Kâtip kurban olayım

Benim hâlim Kars’a yaz” (Özarslan, 2017, 81)

Dörtlükte, “kâtip” figürü, kaderi yazan ve insan hayatının gidişatını belirleyen bir güç olarak tasvir edilir. Bu tasvir, kâtipin Tanrı’ya benzetilmesiyle derinleşir. Dörtlüğün ilk iki dizesi, Kars’ın soğuk kış havasını betimleyerek kişinin yaşadığı zorlukları ve çaresizliği vurgular. Bu zor koşullar karşısında kişi, kaderini yazan kâtime yalvarır ve ondan merhamet dilenir. “Kurban olayım” ifadesi, kişinin kâtime duyduğu saygıyı ve teslimiyeti gösterir. Son dizede ise söyleyici, kâtime yalvararak kendi halini Kars’a yazmasını ister. Bu istek, kâtipin kaderi yazma gücüne olan inancın bir göstergesidir. Dizelerdeki kâtip, mektup ve dilekçe yazıcısı olarak ele alındığında ise insanın duygularını ve düşüncelerini Kars’taki sevgiliye ya da resmî dairelere anlatan bir arzuhalci de olabilir. Çünkü Kars’ın çok soğuk olması, hayatın zorluğuna ilişkin vurgu olup şairin zor bir süreçten geçtiği, unutulmuşluğundan duyduğu üzüntüdür (Başkutlu, 2017, 76). Dörtlükte geçen kâtip, söyleyicinin duygularını dile getiren, kelimelere döken bir yazıcı olarak düşünülebilir.

“İsterim bir usta kâtip
 Olan derdim cem ede
 Felek gözün kör olsun
 Aldın eylencemi de” (Çevik, 2015, 17)

Yazma, okuma ve hesaplama becerilerine sahip olan kâtipler; devlet bürokrasisinde, saraylarda ve medreselerde önemli görevler üstlenmiş, halk arasında mektup yazma, dilekçe hazırlama gibi konularda aracılık yapmışlardır. Kargış içeren bu manide kâtip, mani söyleyicisinin dertlerini ve duygularını dile getiren kişiyi ifade etmektedir. Nitekim söyleyici, nitelikli, hünerli bir şekilde dertlerini bir araya getirmesini ve yazmasını kâtipten ister. Bu istek, kişinin dertlerinin derinliğini ve bunları ifade etme ihtiyacını vurgular. Fakat maninin ikinci yarısında şairin tonu değişir. Şair eğlencesinin elinden aldığını söyleyerek feleğe beddua eder. Maninin son dizesinde şair, umutsuzluğuna geri döner. Usta bir kâtip tarafından yazılacak bir mektup, şairin dertlerini dile getirmenin belki de bir çözüm bulmanın bir yolu olarak görülür.

Anadolu türkülerinde, toplumun farklı meslek gruplarına ve bu grupların temsil ettiği değerlere dair önemli bilgiler bulmak mümkündür. Bu bağlamda, Elazığ yöresine ait “Kâtip” türküsü, Osmanlı döneminde saygın bir meslek olarak kabul edilen kâtipliğin statüsüne dair önemli ipuçları sunmaktadır.

“
 (...)
 Mezreden çıktım yıldız ışılar
 Kâtip’i vurmuşlar kanı fışlar
 İmdada gelmiyor hain komşular
 Di değme de değme yaram derindir
 Yaram sağalırsa Mevla’m kerimdir
 (...)
 Saranın evleri Top Top’a bakar
 Kâtip’i vurmuşlar alkanlar akar
 Bir mahle kâtip’in yoluna çıkar
 (...) ”
 (Güven, 2005, 452-453).

Kâtip; Elâziz’in Anbar mahallesinde oturan, asıl adı Mehmet olan genç, güzel ve yiğit bir kişidir. “Sara” isimli bir Ermeni kadına gönül veren bu kâtibin, dönemin kabadayısı tarafından öldürülmesi ve bu olayın yarattığı derin üzüntü türküde dile getirilmektedir. “Di değme di değme yaram derindir” diye sızısını saklayan kâtip, derin yarası karşısında “Yaram sağalırsa Mevlâ’m kerimdir!” diye diye gözlerini yummuş, kendi öcünü bizzat alamamıştır. Katillerin yakalanmasına rağmen, halk ruhunda kâtibin acısını unutmamıştır

(Güven, 2005, 448-452). Kâtibin öldürülmesinin ardından cenazesinin mahallesine getirilmesi ve mahallenin onun yoluna bakması, ağlaması onun tanınmış, sevilen bir insan olduğunu göstermektedir. Kâtip Mehmet'in ölümünün ardından duyulan üzüntüyü dile getiren bu türkü, yörede söylenmeye devam etmektedir.

Osmanlı'da kâtiplik, meslek olmanın yanında “mansıp” olarak adlandırılan resmi bir memuriyet statüsünü de ifade etmektedir. Günümüzdeki “kadro” kavramına karşılık gelen mansıp, babadan oğula devredilebilen bir hak olarak kurumsallaşmıştır. Bu durum, kâtiplik mesleğinin aile gelenekleri ve Osmanlı'nın kurumsal kimliğinin aktarımıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir (İpşirli, 2003, 4). Çıraklıkla başlayan kâtiplik, sadece yazma-çizme becerilerinin ötesinde, devlet işleyişinin karmaşık mekanizmalarını kavrama, resmî yazışmalara hâkim olma ve kurumsal yapı içinde uzun yıllar boyunca edinilen tecrübeyi barındıran bir meslek dalı olmuştur. Bu sayede liyakatli ve kabiliyetli kâtipler, sancak beyliği, beylerbeyliği, reisülküttaplık, nişancılık, vezirlik ve nihayet sadrazamlığa kadar yükselerek devlet bürokrasisinin en üst kademelerine ulaşabilme imkânına sahiptiler (Günaydın, 2023, 888). Saygın ve statü sahibi olan kâtiplerin Osmanlı'da devletin üst kademelerine kadar çıkabildiği anlaşılmaktadır.

Kâtiplerin Osmanlı toplumundaki sosyal statüsünü ve saygınlığı Pir Sultan Abdal'ın şu dizelerinde görülmektedir:

“Kul olayım kalem tutan ellere

Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz

Şekerler ezeyim şirin diline

Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz

...

Pir Sultan'ım eydür mürvetli Şah'ım

Yaram baş verdi sızlar ciğergahım

Arşa direk direk olmuştur ahım

Açılın kapılar Şah'a gidelim”

(Boratav-Gölpınarlı, 2010, 28)

Menkıbeye göre, Hızır Paşa İstanbul'da terakki etmiş ve Paşa olup Sivas'a vali olarak gelmiştir. İlk iş olarak hocası Pir Sultan'ı huzuruna çağırmak olmuş ve ona nefis yemekler ikram etmiştir; fakat Pir Sultan yemeklerin hiçbirini yememiş. Hızır Paşa sebebini sorunca, Pir Sultan: “Sen zina ettin, haram yedin, yetimlerin ahını aldın, haram para ile yapılmış yemekleri ben değil, köpeklerim bile yemez.”, demiş. Hakikaten Pir Sultan'ın köpekleri önlerine sürülen bu yemekleri yememiş. Bu duruma çok sinirlenen Paşa, Pir Sultan'ı hapsedirmiştir. Daha sonra şeyhine kıymak istemeyen Hızır Paşa, içinde “Şah”ın adı olmayan üç deme söylese onu affedeceğini belirtmiştir. İçinde “Şah”ın isminin geçtiği üç şiiri ardı ardına sıralayan Pir Sultan “*Kâtip ahvalimi Şah'a böyle yaz*” dizesini baştan başa Şah'ı övmek ya da hâlini ona bildirmek için söylemiştir (Boratav-Gölpınarlı, 2010, 19-27). Burada yer alan kâtip, bir

konu hakkında dilek, talep, istekleri yazıya çeken arzuhalci olarak yorumlanabilir. Pir Sultan, uğradığı zulmü Şah’a bildirmesini şekerler ezeyim diline dizesiyle ricada bulunarak kâtipten istemektedir. Kâtip, Pir Sultan Abdal’ın maruz kaldığı haksızlığı ve zulmü şairin ağzından yazan şahıs olarak şiirde düşünülebilir.

Şiirde yer alan “Şah” hem Şah Tahmasb hem de Hz. Ali olarak ele alınabilir. Şiirin ilk dörtlüğünde Pir Sultan’ın Hz. Ali’ye olan bağlılığı hasebiyle kâtime yalvararak ahvalini şaha yazmasını istemesi, Tanrı’dan çektiği çileyi Şah’a-Hz. Ali’ye bildirmesi şeklinde düşünülebileceği gibi şairin bulunduğu durumu Safevi hükümdarı Şah Tahmasb’a anlatmasını istemesi şeklinde de izah edilebilir. İlk dörtlüğün üçüncü dizesinde Pir Sultan, kâtinin kalemi ve dilinin gücüne atıfta bulunur. Pir Sultan Abdal, içerisinde bulunduğu durumu kâtipten yani Tanrı’dan güzel sözlerle anlatmasını dilemektedir. Bu sözler, Pir Sultan’ın Şah’a yani Hz. Ali’ye karşı saygılı ve yalvaran bir tavır takındığını gösterirken aynı zamanda Tanrı’ya olan teslimiyetini de ortaya koymaktadır. Kâtip simgesi sadece Pir Sultan’ın yaşadıklarını kaydeden bir rol değil, aynı zamanda haksızlığa karşı sesini yükselten bir vicdanın da temsili olarak düşünülebilir.

Bayburtlu Zihni’nin şiirinde kâtip, âşığın sevgiliyle haberleşmesini sağlayan bir figür olarak görülmektedir:

“Bad-ı saba selam söyle o yâre

Ya gelsin ya gidek o diyare biz

Kâtip arz-ı hâlim yaz ki canana

Ayrılahı düştük ah u zare biz”

Bayburtlu Zihni (Baba, 2009, 69)

İletiler, farklı kanallar aracılığıyla alıcıya ulaşır. İşitsel, görsel ve görme kanalları en çok kullanılan kanallar olup bir türkü metni açısından gönderen işitsel kanalı kullanmaktadır. Nitekim iletilmek istenen mesaj bir şekilde alıcıya iletilmektedir (Görkem, 2020, 980, 981). İncelediğimiz şiirde “bad-ı saba”nın yâre selam söylemesi, onun bir iletişim kanalı olduğunu göstermektedir. Âşık duygularını ve düşüncelerini bad-ı sabadan sevgiliye iletmesini istemekte, kâtipten ise yazmasını talep etmektedir. Âşık burada bad-ı saba (sözlü) ve kâtipten (yazılı) duygularını sevgiliye ulaştırmasını beklemektedir. Farklı kanallar ile gönderilen mesaj aynıdır, sevgiliye duyulan özlemdir. Dörtlükte yer alan kâtip, arzuhalcilik işleviyle karşımıza çıkmakta, âşığın içinde bulunduğu durumu sevgiliye arz etmektedir.

Erzurumlu Emrah, bir dörtlüğünde sevgilinin vefasızlığını, ona kavuşamamasını ezel kâtiplerine bağlamaktadır:

“Ezel kâtipleri tahrir edince

Benim ikbâlimi kara yazmışlar

Âşıkı mâşuka taksim edince

Beni bir vefâsız yâre yazmışlar” (Sezen, 1997:56)

Ezel kâtipleri, Allah’ın kaza, kader ve ruhların yaratılışı ile birlikte Hakk’ın “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?” sorusuna, ruhlar, “belâ” (evet) demesiyle birlikte tayin edilen kaderlerini ifade eder. Bu paylaşımda âşıklara,

kara baht taksim edilmiş ve ilk yazıldığı andan beri âşıklara, acıya, hüzne gark olmuş bir kader vardır (Erdem, 2022, 217). Dörtlükte âşık sevgilisini, umursamaz, sevgisine karşılık vermeyen bir şahıs olarak “vefasız” sıfatıyla anlatmaktadır. Mâşukun bu vefasızlığını, âşık kaderini yazan kâtiplerle ilişkilendirmekte ve onları içinde bulunduğu hâlin sıkıntının, üzüntünün sorumlusu olarak görmektedir. Âşık içinde bulunduğu talihin değişmeyeceğini kabul etmekte, “kara yazmış” ifadesiyle hiçbir zaman sevgiliye ulaşamayacağını düşünmektedir. İnsanların geçmiş ve geleceğinin ezelden belirlendiği, bunları yazan olarak da kâtip (ilahi takdir) verilmektedir.

19. yüzyıl halk şairlerinden Sümmânî’nin bir koşmasında kader ve insan iradesi arasındaki karmaşık ilişki, levh-i mahfuz’a gönderme yapılarak kader ve onu yazan/kâtip ilişkisi şöyle verilmektedir:

*“Ervâh-ı ezelde levh-i kalemde
Şu benim bahtımı kara yazdılar
Gönül perişandır devr-i âlemde
Bir günümü yüz bin zâra yazdılar*

...

*Aşk benimle eyler daim kıl u kal
Daha sabretmeye kalmadı mecâl
Derdim taksimdara kıldım arzuhal
Dedi ki öz bahtım kara yazdılar*

*Gönül gülşenimde hâr oldu deyu
Hasretlik cisminde zâr oldu deyu
Sevdiğim, sevdiğin pîr oldu deyu
Erbabı garazlar yâre yazdılar*

...

*Döner mi kavlinden sıtkı sadıklar
Dost ile dost olur bağıryanıklar
Aşk kaydına geçti bunca âşıklar
Sümmânî’yi bir kenara yazdılar” (Rayman, 1991, 616-617)*

Şiirde kâtip kelimesi geçmemekle birlikte “kalem” vurgusuyla ima edilmekte; kalem, ilahi kaderi ve onun insan yaşamındaki tecellisini temsil etmektedir. Şiirin ilk dizesinde geçen “levh-i kalemde” ifadesi, ilahi takdirin yazıldığı düşünülen levh-i mahfuzu işaret eder. Nitekim levh-i mahfuzda “kalem” tarafından yazılanlar ise her insan için önceden belirlenmiş kaderi sembolize etmektedir. Şair, “Şu benim bahtımı kara yazmışlar” mısrasıyla, kaderinin önceden belirlenmiş olduğunu ve bu kaderin ona mutsuzluk ve ıstırap getireceğini belirtmektedir. Kalem “Kâlû Belâ”da belirlenen ilahi takdirin kendisi olup kâtip manasında kullanılmıştır. Şiirin ikinci dörtlüğünde,

“kara yazdılar” ifadesi de aynı bağlamda âşığın mutsuz kaderine vurguyu içermektedir. Üçüncü dürtlükte geçen “yâre yazdılar” ifadesinde ise kötü niyetli kişilerin âşığın müşkül durumunu sevgiliye bildirdiklerini anlatmaktadır ve buradaki “yazmak” arzualcilik işlevinde kullanılmıştır. Son dürtlükte “*Sümmânî’yi bir kenara yazdılar*” dizesinde geçen “yazdılar” a mecaz anlam yüklenmiş ve âşığın âşıklar içindeki yeri belirtilmiştir.

Türk-İslam edebiyatında varlık birliği anlayışının alegorik bir şekilde işlendiği Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde, kâtip simgesi bir meslek erbabı olarak değil; Tanrı’yı, ilahi takdiri ve yazgıyı sembolize eden bir motif olarak dikkat çekmektedir. *Mesnevî*’de kâtip, ilahi kelamın ve ebedî hakikatin yazıcısı olarak tasvir edilir. Eserin birçok bölümünde, kalemiyle ilahi buyrukları, geçmişi-şimdiyi ve geleceği kaydeden bir kâtipten bahsedilir. Bu tasvir, Tanrı’nın mutlak gücü ve iradesini simgelemekle birlikte kâtip, Tanrı’nın emriyle hareket eden ve “ol” emrinin kendisi olarak değerlendirilebilir.

“Yazı, kâtipler mi daha makul olur yoksa kâtipsiz mi, bir düşün a oğul.

Kulak cim’i, göz ayn’ı, ağız mim’i kâtipsiz nasıl olabilir a kınanasi kişi.”
(Mevlânâ, *Mesnevî*, C.6, b. 367-368)

Kâtip metaforu, harfleri ve kelimeleri bir araya getiren, onları anlamlı bir bütün haline dönüştüren gücü -Tanrı’yı- temsil etmektedir. Mevlânâ, yazı ve kâtip arasındaki ilişkiyi kullanarak Tanrı’nın yaratıcı rolüne dair bir benzetme yapmaktadır. Kâtipsiz, yazının anlamı yoktur; ona anlam veren, onu vücuda getiren kâtiptir. Kâtip olmadan yazının tek başına bir anlamı yoksa evren de Tanrı’nın yaratıcılık sıfatı olmadan var olamaz. Şiirde Tanrı’nın evreni yoktan var eden ve her şeyin asıl kaynağı olduğu, Tanrı’nın yaratıcılığının sadece maddi varlıklarla sınırlı olmadığı vurgulanmaktadır. Kâtip sadece kelimeleri yazan değildir. O, bu kelimelerin anlamını da tasarlayan ve yaratandır. İslami dönemde kâtip figürü ilahi takdiri, ilham kaynağını ve insan ruhunun derinliklerini temsil ederek tasavvufun temel kavramlarını ve ilkelerini anlatan önemli bir sembol olarak kullanılmıştır.

3. Halk Anlatılarında Kâtip

İnsan, var oluşundan bu yana yaşadığı ve tanık olduğu olayları hafızasında biriktirerek deneyim hazinesi oluşturur ve deneyimleri paylaşma gereksinimi hisseder. Bu ihtiyacı karşılamak için de “anlatma” eylemini gerçekleştirir. Bu nedenle anlatmak, insanoğlunun temel ihtiyaçlarından biri olarak karşımıza çıkar. Birey, çevresini kavramaya ve anlamlandırmaya çalışırken deneyimlerini aktarma yoluyla etkileşim kurmayı amaçlar. Nitekim bu paylaşım süreci, insanların bir arada yaşama zorunluluğundan doğar (Sarıtış, 2009, 172-173). Yaşamın devamlılığı ve kişilerin daha iyi koşullar elde etme arzusu, insanları bir araya getirir. Bu birliktelik, deneyimlerin ve hikâyelerin paylaşılmasıyla daha da güçlenir. Anlatma eylemi, bilgi aktarımının ötesine geçerek duygusal bağ ve iletişim kurma işlevini de üstlenmektedir. Tarihsel süreçte insanlar, çevrelerini anlama ve deneyimlerini aktarma çabasıyla anlatıya büyük önem vermişlerdir. Bu süreç sadece bilginin aktarılmasını değil, aynı zamanda toplumun bağlarını güçlendirmeyi de amaçlamıştır. Anlatının bu özelliği, zamanla kültürel kimliğin oluşumuna katkıda bulunarak aidiyet duygusu inşa etmiştir. Topluluk üyelerinin benzer deneyimlere sahip olması ve bu deneyimleri paylaşması, kültürel kimliğin

temelini oluşturmuştur. Zaman içinde aktarılan hikâyeler, üslup ve biçim kazanarak efsaneler, mitler, gelenekler ve masallar gibi farklı türler tezahür etmiştir. Bu sayede toplumun geçmişi, değerleri ve inançları gelecek nesillere aktarılmıştır (Güvenç, 2022, 58-59). Eski Türklerde bu görevi yerine getiren şamanlar, çeşitli ses taklitleri ve hareketlerle hikâyeler anlatıp şölenlerde şiirler söylemiş, Orta Asya’daki pek çok kavimde mimiklerle anlatma sanatının ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Nutku, 1997, 78-79). Halkın iyi vakit geçirmesini sağlamanın yanı sıra ihtiyaç duyduğu dinî ritüelleri gerçekleştiren bu şamanlar, halkın edebî zevkini, dünya algısını, yaşam tarzını, inancına ilişkin birçok pratiği gelecek kuşaklara taşıyarak sözlü geleneğin yaşamasına vesile olmuşlardır. İslamiyet öncesi bu sözlü edebiyat ürünlerini derleyen, yazıya aktaran Kaşgarlı Mahmud’u (Divanu Lügati’t-Türk) bir kâtip olarak düşünmek mümkündür.

Türk edebiyatının ve kültürünün temel eserlerinden kabul edilen Dede Korkut Hikâyeleri’nde her hikâyenin sonunda ortaya çıkan Dede Korkut anlatıcısı; toplumu yönlendirme, onların sorunlarına çözüm üretme, ad verme ve toplumun değerlerini geleceğe taşıma fonksiyonuyla önemli bir anlatıcı tipi olarak karşımıza çıkar. “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” hikâyesinde, Boğaç Han’ın babasını namertlerin elinden kurtarması üzerine Dede Korkut gelir, destan söyler, deyiş diyerek Oğuznameyi düzer: “Kara ölüm geldiğinde geçit versin. Sağlıkla akılla devletini Hak artırsın. O övdüğüm yüce Tanrı dost erıştırsin” (Ergin, 1971, 26) dizeleriyle hikâyeyi tamamlar. Dede Korkut hikâyelerin yazarı değil, kahramanı/anlatıcısı/toplumun bilgisi göreviyle eserde yer almaktadır. Nitekim bu hikâyelerin 14.-15. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülmekte olup kim tarafından yazıya aktarıldığı bilinmemektedir. Anonim bir eser olan “Dede Korkut Hikâyeleri”nin derleyicisi kâtip olarak değerlendirilebilir. Çünkü sözlü kültürde anlatılan bu hikâyelerin yazıyla kayıt altına alınmasını sağlamış, yazıcılık görevini yerine getirmiştir.

Oğuz Destanı’nı icra eden ozanlar, XV. yüzyıldan itibaren “âşık” ve XVII. yüzyıldan itibaren “meddah” adıyla anılmışlardır (Köprülü, 1999, 132-144). Âşıklar ve meddahlar tarafından nazım, nesir, nazım-nesir olarak tasnif edilen ve yerleşik hayatın ürünleri arasında zikredilen halk hikâyelerinin taşıdığı millî değerler ve unsurlar âşıklar aracılığıyla dile getirilerek yayılma imkânı bulmuştur. Âşıklar bu hikâyeler içerisinde türküler icra etmiş ve türkülerin hikâyesini dinleyiciye aktarmıştır. Zaman içerisinde yayılan hikâyeler, türküler derlenerek derleyici ya da folklor araştırmacısı tarafından yazıya çekilmiştir. Kültürel belleğin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan derleyicinin kâtiplik görevini icra ettiği söylenebilir.

Abuzer Aşıksever’in Adıyaman yöresine ait “İhsan Bey ve Mahmut Bey” hikâyesini: “Allah kimsenin demini yarım komaya! Allah cemaatten ve onlardan razı ola!” (Orak, 2005, 366) dualarıyla bitirmesi âşığın-anlatıcının dinleyiciyle iletişim hâlinde olduğuna işaret etmekle birlikte türküler, hikâyeleri, atasözlerini kültür ve inanç dairesinde aktardığını göstermektedir. Halk hikâyelerindeki dualar, âşıkları toplumun refahını ve mutluluğunu sağlayan şahıslar olarak tanıtmaktadır. Bu şifahi ürünlerin yazıya aktarılmasını sağlayan derleyiciyi/araştırmacıyı kâtip olarak değerlendirebiliriz.

Halk anlatıları arasında yer alan masallar; olağanüstü olayların belli bir yapı çerçevesinde daha çok masal anası ya da atası denilen kişiler tarafından

anlatılan, toplumun inanç, sosyo-kültürel ve coğrafi pek çok hususiyetini üzerinde taşıyan (Şimşek, 2002, 109) anonim mahsullerdir. İyilerin mükâfatlandırılıp kötülerin cezalandırıldığı masalarda anlatıcıların çevreyle olan hukuku, olaylara bakışı, toplumun değer yargıları anlatılarla özdeşleşmiş bir şekilde yansıtılmaktadır. Bu anlatılar yayıldıkları her bölgenin özelliğine ve anlatıcısının değerleriyle yeniden şekillenmekte ve aktarılmaktadır. Bu aktarımı sağlayan masal anası/atası olarak adlandırılan kişilerdir. Bu anlatıcılar masalların başında, ortasında ve sonunda çeşitli formeller kullanarak yorumlarıyla masala kendi mührünü vururlar. Dinleyicinin zihninde masalı canlandırır ve masalı yaşıyormuş gibi olayları aktarırlar. Masal anası/atası ya da herhangi bir halk anlatısını aktaran kişileri konuşturabilen, onların dünyasına girebilen derleyici/folklor araştırmacısı sözlü gelenekte sürmekte olan halk anlatılarını kayıt altına alarak kâtip rolünü üstlenir. Toplumun değer yargılarını, geleneklerini, teamüllerini, sözlü edebiyatta sürdüren masalları derleyen kişi kültürel mirasın kalıcılığını sağlayan birer kültür kâtipleridir.

4. Türk Diplomasisinde Kâtip

İslamiyet öncesi ve İslami dönemde Türk devletlerinde diplomasi, uluslararası ilişkilerin yürütülmesi ve devletlerarasındaki iletişimin sağlanması açısından hayati önem taşımıştır. Bu bağlamda, kâtiplik müessesesi, diplomatik faaliyetlerin belgelenmesi ve resmîyete kavuşturulmasında tarih süresince önemli bir yere sahip olmuştur. Hakanlar ne kadar bilgili ve güçlü olsalar da sözlerini yazılı hâle getirmek ve resmî yazışmaları yürütmek için kâtiplere ihtiyaç duymuşlardır. Kâtipler, İslamiyet öncesinde Tengri Kut'un (Hakan) yabancı hükümdarlara gönderdiği mektupları, yapılan antlaşmaları ve diğer resmî yazışmaları kaleme almakla sorumlu olmuşlar (Gültepe, 2002, 898). Bu belgeleri yazıya geçiren kâtipler sadece iki devlet arasındaki ilişkileri belgelemekle kalmamış aynı zamanda Türk devletlerinin uluslararası alandaki gücünü ve itibarını da temsil etmiştir.

Asya Hun Devleti'nden itibaren Türk devletlerinde kâtiplere rastlanmaktadır. Bu yazıcı zümresinin Hunlarda nasıl adlandırıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Tabgaçlarda "*bitekçin*", Göktürkler, Türgişler ve Uygurlarda ise "*bitegci*" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin kökeninin Türkçe'deki "*bitimek*" (yazmak) fiilinden türediği anlaşılmaktadır (İpşirli, 1992, 225). Göktürk devlet yapılanmasında "*ılımgı*", "*tamgacı*" ve "*bitigci*" gibi ünvanlarla anılan kâtipler önemli bir yer tutmuştur. İlimgacılar, hakanın mektuplarını Uygur alfabesiyle yazan kişiler olup tamgacılar ise devletin resmî yazışmalarını yürüten ve mühür basma yetkisine sahip olan kâtiplerdir (Güllüdağ, 2015, 133). Bitigçiler, haberleşmeden sorumlu kâtipler olarak devletlerarasındaki mektuplaşmaları ve resmî yazışmaları yürütmüşlerdir.

İslami dönemin ilk mesnevisi "Kutadgu Bilig"de "*bitig*", mektup, "*bitici/bitig*" de mektubu yazan kişi/kâtip manasına gelirken yazıcılık görevini icra eden şahısta bulunması gereken özellikler şöyle sıralanmıştır:

2674 *Beyler ne kadar bilgili olsa da*

Yazıcı gerekir beyin sırrını yazmaya

2676 *Bu iç sırları çok sıkı tutması gerek*

Dürüst ve dini bütün olması gerek

2693 *Yazıcı bilgili ve akıllı*

Yazısı düzgün ve konuşması iyi olmalı

2694 *Mektupta yazı güzel olursa gönül açılır*

İnsan onu görünce gönlü avunur

2721 *Yazıcı gözü tok olmalı*

İçten bağlı ve gönlü bol olmalı

(Yusuf Has Hacib, 2020, 210-214)

Kutadgu Bilig’de kâtip/yazıcının dürüst, güvenilir, akıllı, bilge, yazma becerisine sahip, gizliliğe önem veren, tarafsız, görev ve sorumluluk bilincine sahip, saygılı, ahlaklı, çalışkan ve uyumlu bireyler olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Kâtipliğin sadece yazı yazmaktan ibaret olmadığı aynı zamanda akıl ve anlayış gerektirdiği eserde şöyle ifade edilmiştir.

4048 *Yazı, sayı bilirse hazinedar olur*

Akıl, anlayış varsa kâtip olur (Yusuf Has Hacib, 2020, 305)

Elçi (ilçi) sözcüğü “devlet, ülke, halk” manasında “el” isminden türetilmiştir. İslamiyet’ten önceki ilk Türk devletlerinde siyasî münasebetleri yürüten dış işleri birimidir ve burada çoğunluğu mütercim olmak üzere görevliler yer almıştır. Bu görevliler, çift yönlü diplomasiye yönelmiştir. Göktürkler ve Uygurlar’da dış temasları bitikçi, tamgacı, ılımgacı adı verilen görevliler idare etmiştir (İpşirli, 1995, 3-5). Geçiş dönemi eserlerinden olan Kutadgu Bilig’de elçinin yazıcı rolünde sahip olması gereken vasıflar; çok kitap okuması, muhasebe bilmesi ve her türlü yazıları okuyarak hünerli söz söylemesidir.

2628 *Elçi zeki olmalı ve bilmeli her türlü yazıları*

Yazı bilen insan zeki olur bundan ötürü

2631 *Hem çok kitap okumalı hem söz bilmeli*

Hem şiir okumalı hem kendisi yazmalı

2633 *Hesap ve geometri bilmeli*

Kök almalı ve alan ölçmeli

Yusuf Has Hacib; bir ulusun, kültürel, siyasi, ticari ve ekonomi ile ilgili konularda ulusu temsil eden, uluslararası ilişkilerde devlet menfaatini öne alarak antlaşmalar müzakere eden kişi olarak gördüğü “elçi”yi (diplomat) şu şekilde idealize eder:

2597 *Elçinin herkesten üstün olması gerek*

Bilgi ve akıl sahibi olması gerek, bir de sıkı yürek

- 2598 *Tanrı kullarının en seçkinleri*
Ve en iyileri onun elçileriydi
- 2601 *Yine bilmeli sözün içini, dışını*
Düzenler bundan ötürü işini
- 2607 *Elçi gözü gönlü tok ve candan bağlı*
Tam güvenilir ve dürüst biri olmalı
- 2621 *Elçi nazik olmalı, sakın ve edepli*
Nezaketle birlikte türlü bilgi bilmeli
- 2634 *Tavla ve satrancı iyi oynamalı*
Rakiplerini iyice sıkıştırmalı
- 2635 *İyi cirit oynamalı ve ok atmalı*
Yine kuşçuluk ve avcılıkta üstün olmalı
- 2636 *Bütün dilleri konuşmalı*
Yazarken bütün yazıları yazmalı
 (Yusuf Has Hacib, 2020, b. 205-207).

Kutadgu Bilig'e göre temsilcilik makamında bulunan kişide en başta dürüstlük ve bilgi olmalıdır. Çünkü kişi bilgisiyle aklını kullanır ve korkularından arınır. Elçinin nezaket sahibi, sınırlarını bilen, ahlaklı, görgülü, edebiyat, matematik gibi ilimlerden anlayan ve örnek karakteriyle diğerlerinden üstün olması gerekmektedir. Yusuf Has Hacib, elçinin konumunun önemini onları peygamberlere benzeterek vurgulamaktadır. Elçinin edebiyattan, siyasetten anlamasının dışında spordan, belagatten, çok dilli olmasından bahsedilerek ideal bir elçi/diplomat/kâtip tipinde bulunması gereken erdemleri eserde belirtmektedir.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca sözlü ve yazılı gelenek yoluyla aktarılacak günümüze ulaşan masal, efsane, destan, şiir, atasözü, mani ve türkü gibi zengin bir ürün yelpazesini bünyesinde barındıran Türk halk edebiyatı, gelenekle şekillenmiş toplumun zevk ve estetik anlayışının ifadesi olmuştur. Halkın değerlerini yansıtan bu eserler, toplumun günlük yaşamından inançlarına, geleneklerinden tarihî olaylara kadar geniş bir alanda yayılarak gelişmiş, Türk kültürünün ve kimliğinin temel ve belirleyici değerlerini gelecek kuşaklara aktarmıştır. Nitekim halk edebiyatı ürünlerinde yer alan semboller bu zenginliğin göstergesi olarak saymak mümkündür. Bu semboller arasında, sadece resmî yazışmalar ve mali kayıtlarla sınırlı kalmayan aynı zamanda edebî kimlikleriyle de öne çıkan "kâtip" kavramı dikkat çekmiştir.

Kâtipler, Türk halk edebiyatında resmî birer memurdan ziyade edebî ve kültürel bir kimliğe de sahip önemli figürlerdir. Sözlü edebiyatta yaşayan ürünlerin derlenmesi, yazıya dökülmesi ve bu eserlerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynayan derleyiciler/folklor araştırmacıları kültür kâtipleri olarak sözlü geleneğin kalıcılığını sağlamışlardır.

Halk şiirlerinde kâtip figürü, çeşitli anlamlar ve işlevler üstlenmiş; kaderin yazıcısı, bilgi ve bilgeliğin temsilcisi, sevginin aracı ve tasavvufun ana sembollerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Kâtipler, incelediğimiz halk şiirlerinde kaderi yazan Tanrı figürü olarak tasvir edilmiş ve bu tasvirde kâtibin kalemi, Tanrı'nın mutlak gücü ve iradesini simgelemiştir. Ayrıca insanların kaderini önceden belirleyen ve yazan bir güç olarak da algılandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda kâtip, ilahi takdirin ve kaderin kaçınılmazlığının bir sembolü olarak düşünülmüştür.

Kâtipler, bilgi ve bilgeliğin de önemli temsilcileridir. Yazma, okuma ve hesaplama becerilerine sahip olan kâtipler, toplumda saygın bir yere sahip olmuşlardır. Bu saygınlık, halk şiirlerinde de kendisini göstermiştir. Onlar, halk şiirlerinde âşığın sevgiliyle haberleşmesini sağlayan ve duygularını dile getiren bir vasıta olarak görülmüştür. Kâtipler, halk şiirlerinde âşığın sevgiliye mektup yazarak duygularını ifade etmesini sağlayan bir araç olarak da işlev görmüş ve bu mektuplar aracılığıyla âşık, sevgilisine olan aşkını, özlemini ve hasretini dile getirmiştir.

Kâtip figürü, Türk halk edebiyatında olduğu gibi tasavvuf edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Bu figür ilahi takdiri ve insan ruhunun derinliklerini temsil ederek tasavvufun temel kavramlarını ve ilkelerini anlatan önemli bir sembol olmuştur. Tasavvuf edebiyatında kâtip, ilahi kelamın ve hakikatin yazıcısı olarak tasvir edilmiştir. Kalem, Tanrı'nın iradesini ve bilgeliğini kaydeden bir araç olarak anlatılmış ve bu bağlamda kâtip, ilahi takdirin ve kaderin kaçınılmazlığını simgelemiştir. Kâtibin yazdığı her şey, önceden Tanrı tarafından belirlenmiş ve kaderde yazılmış olandır. Kâtip aynı zamanda ilham kaynağının da bir sembolüdür. Tasavvuf şairleri, ilhamı Tanrı'dan gelen bir armağan olarak görmüş ve bu ilhamı şiirlerine aktarmayı kâtiplerin görevi olarak kabul etmişlerdir. Nitekim kâtip, şairin ruhuna ilham veren ve onu ilahi hakikate ulaştıran bir rehber olarak da görülebilir. Kâtip figürü, insan ruhunun derinliklerini de temsil etmiş onun kalemi sadece ilahi kelamı ve ilhamı değil, aynı zamanda insan ruhunun karmaşık duygularını ve düşüncelerini de yazmıştır. Kâtip, insan psikolojisini anlamaya çalışan ve ruhun derinliklerine inmeyi arzulayan bir arayışın sembolü olarak metinlerden hareketle yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, kâtip figürü tasavvuf edebiyatında çok yönlü bir semboldür. Kâtipler, Türk diplomasisinde örnek bir karakter ve ulvî bir görevi icra eden şahıslar olarak değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Acarlıoğlu, Fatma. *Kilis Mânî Söyleme Geleneği ve Kilis Mânileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2023.
- Aça, Mehmet. “Kaynaklar”. (Editör M. Öcal Oğuz). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2010.
- Baba, Mustafa Okan. *Bayburtlu Zihni*. İstanbul: Heyamola Yayınları. 2009.
- Başgöz, İlhan. *Sibirya'dan Bir Masal Anası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1992.
- Başkutlu, Salih. “Cumuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950 Selçuk Ural, Oran Arslan”. *Tarih Kritik Dergisi*, (3)4. Ekim 2017: 74-78.

- Bayrak, Merve Burcu. “İlk Kentler’in Kurulması ve ‘Erken Devlet’in Doğuşu Aşamalarında Yönetim ve Yönetmelik Aygıtları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Amme İdaresi Dergisi*. 54(4). (2021): 33-60.
- Boratav, Pertev Naili- A. Gölpınarlı. *Pir Sultan Abdal*. Ankara: Derin Yayınları, 2010.
- Çevik, Mehmet. “Bedduanın Estetik İfadesi: Mânilerde Kargışlar” *Türkbilig*. 33.(2015): 1-21.
- Çıvgın, İzzet. “Orta ve Geç Uruk Dönemi’nde (M.Ö. 3700 - 3100) Kentler, Devletleşme, Ticaret, Kültürel Etkileşim ve Kolonileşme, Çağdaş Yerel Yönetimler”. 24(1). (2015): 75-124.
- Dudley, Leonard M. *Kalem ve Kılıç* (Çev. Müfit Günay). Ankara: Dost Kitabevi. 1997.
- Erdem Üst, Sibel. “Fuzûlî’den Erzurumlu Emrah’a ve Sümmânî’ye İzler”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(40). (2022): 204-234.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1971.
- Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1981.
- Gökyay, Orhan Şaik. “Cönk”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C.8. 1993.
- Görkem, Betül. “Kayseri Türkülerinde ‘Mektup’ ve ‘Posta’ İmajından Hareketle Türkülerin “İletişim İşlevi”. 3. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi* (USBİK), 2020: 978-986.
- Güllüdağ, Nesrin. “Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6. (2015): 132-150.
- Gültepe, Necati. “İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi”. *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. II. (2002): 894-905.
- Günaydın, Alper. “Yazı İmparatorluğunun İmla Problemi: Şair ve Kâtip İlişkisi Bağlamında Divan Şiirine Yansıyan Bazı İmla Hataları”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 37. (2023): 886-900.
- Güner, Galip. “Temel Türevler Bağlamında Eski Türkçede *Ya- fiilleri”. *Turkish Studies-Language*, 19(Ö1): 573-584.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.76972>
- Güven, Merdan. *Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2005.
- Güvenç, Ahmet Özgür. “Halk Hikâyelerinin İşlevleri”. *Turcology Research*. 73. (2022): 57-83.
- İpşirli, Mehmet. “Bitik”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C.6. 1992: 225.
- İpşirli, Mehmet. “Elçi”. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C.11. 1995: 3-15.

- İpşirli, Mehmet. “Mansıb”. *İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C.28. 2003: 4.
- Jean, Georges. *Yazı İnsanlığın Belleği*. (Çev. Nami Başer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2002.
- Kâşgarlı Mahmud. *Divanü Lûgat-it Türk*. (Çev. Besim Atalay). C.3, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1986.
- Keskin, İshak. “Kutadgu Bilig’de Kâtipler ve Bürokratik İşlemlerin Yürütülmesindeki Roller”. *The General And Special in The Turkic Eurasia: Problems of Methodology of Modern Common And Regional History of the Turks: Proceedings of the International Scientific Conference and Other Articles*, ed. Tınçtıkbek Kadırmambetoviç Çorotegin, Bishkek: MaxPrint Printing House, (2015): 126-138.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Kâtip”. *İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. C.25. 2022.
- Merçil, Erdoğan. “İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi Hangi Devlet ile Başlamalı?”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 36 (2000): 299-304.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma’nevî*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 2015.
- Nuhoğlu, Güler. *Beyhakî Tarihi’ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1995.
- Orak, Yıldız. *Abuzer Aşıksever’in Hikayeciliği ve Hikayeleri Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2008.
- Özarslan, Metin. *Türk Manilerinden Seçmeler*. Ankara: MEB Yayınları. 2017.
- Özbay, Betül. “Eski Uygurlarda Mani Yazısının Gelişimi”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* (DAE). 20.(2020): 83-100.
- Polatoğlu, Selahattin. *Abbâsî Devleti’nde Kâtipler (132-334/750-945)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2022.
- Rayman, Hayrettin. *Âşık Sümmânî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Şiirleri ve Şiirlerinin Tahlilleri*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 1991.
- Sarıtaş, Süheyla. “Halk Anlatılarında Hayat Hikâyesi Unsuru”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 40. (2009): 171-178.
- Sezen, Lütfi. “Erzurumlu Emrah’ın Şiirlerinde Aşk ve Gurbet (Teorik Bir Yaklaşım)”. *Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu Emrah Sempozyumu*. 1997: 53-65.
- Sona, İbrahim. “Yazılı Kaynaklarda, Kültürel Hafıza Cönkleri”. *Millî Folklor*. 28. (2016): 75-86.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet, 1317.
- Şimşek, Esmâ. “Malatyalı Bir Masal Anası: Suzan Geniş”. *Milli Folklor*. 56. (2002): 109-120.
- Şirin, Hatice. “Türkçede Yaz- ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine”. *Türk Dili*. 634. (2004): 563-571.

Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
2020.